891.79
F85
Opa

LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF ILLINOIS
AT URBANA-CHAMPAIGN

ELIAS CZAYKOWSKY
COLLECTION OF
UKRAINIAN CULTURE

891.79
F85
Opa

Дешева бібліотека.
Ч. 10.

Іван Франко.

Панщизняний хліб
і инші оповіданя.

Під ювілейний рік Івана Франка
видав
Просвітний кружок при III. Секції Українського Студентського Союза.

Ціна 20 сот.

ЛЬВІВ 1913.
Накладом Івана Лизанівського.
Із друкарні Ставропігійського Інститута у Львові
під зарядом Мих. Рефця

Дешева бібліотека.
Ч. 10.

Іван Франко.

Панщизняний хліб
і инші оповіданя.

Під ювілейний рік Івана Франка
видав
Просвітний кружок при III. Секції Українського Студентського Союза.

Ціна 20 сот.

LIBRERIA UKRANIANA
PAPELERIA Y CIGARRERIA
INGEN. HUERGO 1294
DOCK - SUD

ЛЬВІВ 1913.
Накладом Івана Лизанівського.
Із друкарні Ставропігійського Інститута у Львові.
під зарядом Мих. Рефця

89.79
Г 85

Переднє слово.

Пускаючи в світ отсї три оповіданя, що доси, крім „Історії кожуха“ не були передруковані в збірках оповідань видаваних Антоном Хойнацьким і українсько-руською Видавничою спілкою зазначую тут, що найдавнїйше з них „Цигани“ було друковане первісно в фейлєтонї „Дѣла“ з р. 1882 чч. 86—7, а потім передруковане в збірцї „В потї чола“ ст. 167—179; друге „Лїси й пасовиска“ друковане перший раз у ілюстрованім календарі „Просвіти“ на р. 1884 ст. 24—35, третє в „Житю і Слові“ річнику третїм видаванім у р. 1896 у кн. I, ст. 23—9, а четверте в збірцї „Сїм казок“, ст. 33—38. Видаючи ті оповіданя тепер окремою книжкою, подаю їх не в хронольоґічнім порядку їх написаня та друкованя, а відповідно до хронольоґії історичних відносин, яких торкають ся ті оповіданя. На першім місцї йде оповіданє „Панщизняний хлїб“, що майже цїлим своїм змістом належить до панщизняних відносин перед р. 1848, а тілько закінченем відкриває немов мале віконце на відносини по наданю свободи нашому народови. Друге оповіданє „Лїси й пасовиска“ відносить ся до темної доси в історії нашого економічного розвою доби полїтичної реакції 50-их рр. минулого віку, в якій наші селяни конець кінцем основно програли т

зв. сервітутову справу і в якій через те покладена була основа пізнійшого економічного лихоліття та автономічного безголовя. Третє оповідане відносить ся до пізнійших часів, 60-их рр., коли реорґанізація жандармерії в нашім краю отворила дорогу надужитям політичної власти і значно причинила ся до спиненя розвою політичного житя серед нашого народа на довгі десятиліття. Четверте то образець з сучасного житя українського мужика.

Може мої оповіданя видадуть ся декому старомодними і позбавленими тої містики, яку наші новійші письменники та критики уважають майже доконечною приналежністю літературних творів. Про те надію ся, що вони ні в чиїй душі не збудять хорих фантазій, а здоровому смакови дадуть здорову і не зовсім неприємну поживу.

Львів 15. жовтня 1912.

Іван Франко.

Панщизняний хліб.

Було се зимою в початку 1896 року. По вічу в Перемишлї запросили мене торецькі читальники, а головно посол Новаковський, поїхати з ними до Торок. Я давно бажав бути в Торках і радо згодив ся поїхати, а двомилева їзда саньми по снїгу, при світлї місяця була для мене радше принадною, ніж страшною. Їхала нас спора купка. Менї прийшло ся сидїти в санках Андрія Крицького, старого селянина, котрого я пізнав на вічах як доброго бесїдника. Дорогою я пізнав його ще лїпше як оповідача. Ми мали час розбалакати ся, а Крицький оповідав невтомимо. Він знав усїх у селї, знав історію кождої хати, кождого закутка, а память його сягала хоч недалеко, а все таки пару лїт поза 1848 рік. Про остатнї роки панщини були його оповіданя власне найцїкавійші, найглубше запали менї в тямку. Може колись менї вдасть ся списати їх у цїлости (д. Крицький жиє доси й дай йому Боже ще жити много лїт!). А тепер я передаю з памяти одну частину з його оповіданя — не дословно, а так, як вона уформувала ся в моїй памяти.

Я ще був молодий, коли панщину скасували — оповідав Крицький, — тілько три роки я робив єї. А про те буду ті три роки тямити доки мойого житя. Люті часи були, паночку! Теперішня молодіж, Богу дякувати, не має і поняття о тім, що тоді діяло ся. І нехай не має! Не треба їй мати. Та дещо таки повинна би знати. Те, що ви розповіли в своїх „Панських жартах“, то правда, але то не вся правда. Ви того, пане, не могли знати докладно, бо вас тоді ще й на світі не було. А хто того сам не бачив на свої очи, той не може собі те так легко зміркувати. Подивіть ся на наші поля, пане! Богу дякувати, землиця благословенна, навіть найбіднійший може жити, коли тілько має пару здорових рук і охоту до праці. Еміґраційної горячки ще тут не знаємо. Їмо хліб житний або пшеничний, вівсом коні годуємо, голоду не терпимо. Маємо своє тягло, свої ковані вози, маємо в селі школу, читальню, склеп громадський, а за те не маємо ані одного жида. Одним словом, стоїмо на власних ногах, о скілько то в Галичині хлоп може стояти на власних ногах.

Та не питайте мене, як тут виглядало перед 1848 роком! Досить вам буде лиш тілько сказати, що в цілім селі не було ані однісінького воза. Тілько у пана були вози, а у хлопів тілько сани. Саньми звозили літом збіже до стоділ і сіно до стогів, на санях вивозили обірник на поле, на санях чи літо чи зима вивозили й умерлих на кладовище.

Ну, та вмерлому байдуже. А як жили живі! Я тілько про себе скажу. Мій тато був з Медики родом, мав двох братів — усі три були хлопці гарні, спосібні. Взяв пан одного до двора за льокая, поїхав з ним до Бродів і там програв його в карти другому панови. Ще й доси десь там в Брідщині є фамілія Крицьких — то наші свояки. Вернув пан до дому, взяв другого брата до

двора, поїхав з ним до Варшави і знов десь його запропастив. То мій тато бачить, що й його жде таке саме, взяв тай утік сюди до Торок. Ніби то під одним паном було, але все воно дальше від пана і якось так йому минуло ся. Бідував тато дуже, оженив ся бідно, не було з чого жити, а тут на панщину гонять. Ледво мені дванацять літ минуло, мусів я йти на панщину. Ой, назнав ся я за три роки всякого знущаня! Не дай Боже й згадувати!... Та я не про себе вам розповім.

Був у нас в селї бідний та нещасливий чоловік, Онопрієм звали. Таки на правду, що був і бідний і нещасливий. Нинї ніби то бідн'йші бувають і живуть на світї, халупники без кроку поля, навіть комірники між людьми по людськи виглядають. Тодї не те було. Онопрій мав хатину, мав огородець, мав пів прута поля. Тепер би то був сякий-такий господар, а тодї називав ся пішак. Як нинї бачу його. Згорблений, з запалими очима і лицем такої краски, як земля свята, босий зимою й лїтом, без капелюха анї шапки, принаймі я нїколи не бачив, аби голова у нього була чим будь накрита; — сорочка груба, з міхового полотна, чорна як стеля в курній хатї; поверх сорочки стара, з долини обігнила і обшарпана веретянка, підперезана ликом або перевеслом, — отсе була вся його одїж, чи то зима чи лїто. Все зігнутий ходив, усе звільна, ледво лїз, усе щось жвав у ротї і все голодний був. Ми хлопцї чи то пасучи панські вівцї, чи роблячи яку иншу роботу, нераз сміяли ся з нього, дразнили його. Він нїколи не вгнївав ся, не підніс голосу, а все якось так покірно, таким приниженим та прибитим голосом відповідав:

— Так, дїтоньки, так! Жартуйте здорові. А хлїбця дайте, коли маєте, бо бігме, що ще-м його, святого, сьогодня в ротї не мав...

— А що-ж ви раз у раз жвете, Онопрію? — питаємо бувало.

— Ет! — відповідав він неохітно і понуривши голову важко зітхав.

— Онопрій жвачку жве! жвачку жве! — крикне бувало дехто з пастухів Инші підхоплять, регіт піде по толоці, а Онопрій нічого, відверне ся тай шкандибає до своєї роботи. Раз тілько я бачив, що він тайком отирав собі очи брудним рукавом своєї веретянки.

Жінка у нього була зла, так говорили в селї. На вигляд не можна було того по нїй пізнати, бо молодиця була вродлива, здорова, румяна й весела. Тілько пізнїйше я зрозумів, яка лиха доля спарувала їх обоє. Онопрій довго парубкував, служив при дворі, свойого не мав нічого, аж на раз пан казав йому брати Марту. Се було його нещастє, бо Марта взяла його під ноги, притлумила, прибила до землї, морила голодом, навіть казали, що била його вечерами, а сама бігала за двораками. За такою жінкою Онопрій швидко постарів ся, згорбив ся, пожовк і зівяв, зробив ся „гусячим повітрєм“, як казали в селї.

Не знаю вже, по якому там інвентару, досить, що Онопрій, хоч нїби-то господар а не наймит, був майже день у день на панщинї. Здаєть ся, що жінка гонила його сама робити понад припис, платні днї. Та яка то його робота була? У бідолахи не було сили за хруща, і коли инші не допомогли йому чи то на загонї чи в стодолї, то атаман не жалував нагайки, бив, копав ногами, аж кости у старого тріщали. А він терпів, ан пари з уст не пускаючи. І диво! Не раз здавалось, що не встане від тих нелюдських побоїв, що всї кости у нього поломані — аж нї! Полежить троха, постогне тихенько, а далї встане, тай знов помаленьку починає порпати ся, нїби то робити щось, не швидше й не лїпше, як і перед бійкою.

Одного разу — як нинї тямлю і до смерти того не забуду — було якось коло полудня. Саме пшеничні жнива були. Вигнали людий грома-

ду на панський лан і власне вже один вижали. Треба було йти на другий лан, аж ген на другім кінці поля, за гостинцем. Ви пане не думайте, що то така проста річ була перейти з одного лану на другий. То нині люди переходять з ниви на ниву, серпами поблискують, віддихають повними грудьми, простують крижі, перекликають ся, витають ся, жартують або про здоровле питають. Тоді не те було. Пани все лоточили своїх наставників: „Не вмієте порядку держати, часу богато тратите, поки з одного лану на другий перелїзете“. А наставникам то що? Вони на конях, нагайки в руках... То скоро одного лану діжнуть, зараз кричать:

— Ану, що духу на другий лан! Далї!

І пускають конї тропом, а всїх женцїв, старих і малих, серед сквару і спраги, серед куряви чи дощу женуть перед собою. Втомлені важкою працею, не вспівши віддихнути, люди біжать що можуть вискочити. Звісно, що молоде та сильне, те біжить наперед, кричить, вівкає, регочеть ся, так, що здалека думав би, що яке сполошене весїле жене по полю. Але вагітні жінки, старі баби та дїти не можуть надужати, лишають ся з заду. Ой, гірка їх доля! Атаман на кони за ними, пере нагайкою, не питає, чи по плечах, чи по голові. Біжать бідні, падуть у рови та борозди, не раз під кінські копита. Ой пане, кілько то разів я бачив, як вагітні жінки отак падали, а вставши мали на плечах сорочку пописану червоними басаманами! Се нагайка крізь полотно тїло попрогризала.

Отже раз гнали отак громаду з одного лану на другий. Бігли людонькове полевою стежкою, задихані, червоні, присипані пилом, очи кровю поналивані, бо спека була велика. Я стояв край дороги, пас панські конї на перелозї. Пробігли по при мене на сам перед парубки, далї дївчата, потім чоловіки, а з заду стариня ногами набиває. І Онопрій був між ними, та він на самім задї

лишив ся. Так і видно, як коліна під ним дилькочуть а роззявлені уста силують ся захопити як мога більше повітря. Та де тобі, не може бідолаха за другими наспіти. А атаман ось ось за ним на коні. Ще хвилька, аж тут як не роздасть ся крик:

— Prędzej chamie, prędzej!

І рівночасно свиснула нагайка, чорною гадюкою блиснула в повітрі і обвила ся довкола голих по коліна Онопрієвих ніг. Легенький ляск, знов блиснула в повітрі нагайка і знов окрутила голі ноги старого. Він тілько ойкнув і повалив ся на землю, а на ногах від разу виступили два широкі, червоні перстені і з них помалу почала виступати кров.

Атаман зупинив коня.

— Wstawaj drabie! — кричав до Онопрія.

Той звільна, натужуючи ся, почав піднимати ся до гори. В тій хвилї нагайка ще раз оперезала його плечі. Він похилив ся мов зігнута лоза і в тій хвилї щось чорне та тверде випало у нього з за пазухи і покотило ся до рова. Онопрій сягнув рукою по свою згубу, та не встиг захопити її на лету.

— Co to jest? — крикнув атаман бачучи його рух.

— Та...та...так — лепотів Онопрій.

— Podejm i podaj tu! — кричав атаман.

Онопрій, усе ще згорблений, весь тремтячий, зліз до рова, підняв і подав атаманови те, що випало у нього з за пазухи. Атаман довго придивляв ся тому предметови, а Онопрій стояв перед ним без шапки, зложивши руки на груди мов до молитви. Я не зводив очий із його ніг. Коліна раз у раз дилькотіли мов у чоловіка, що дуже змерз, а з червоних перстенів на худих та чорних від бруду литках тоненькими смужками плила в долину кров і швидко всякала в сїрий пил дороги.

— Co to jest? — запитав нарешті атаман Онопрія.

— Та...та...то... то хліб.

— Co? Chleb?

— Ну, так, мій хліб. Я такий їм. У других людий то макух, а у мене, паночку, хліб.

Атаман ще хвилю держав Онопріїв хліб у руці, оглядав його, нюхав, а далї рука в нього якось дивно задрожала, він шпурнув тим хлїбом геть на поле, швидко видобув із кишенї хустку і почав обтирати собі очи. Навіть він розплакав ся.

Знаєте, пане, повідають, що десь колись Пан Біг зробив таке чудо, що заставив камінє плакати. Певно, що то чудо було, божа сила. Але, грішний чоловік, я думаю, що то було більше чудо, коли отой наш атаман заплакав над Онопрієвим хлїбом. Я малий тодї був, чотирнацять лїт, а як побачив його сльози, того чоловіка сльози, що був для нас як огонь, як звір без серця, то мене щось шпигнуло мов ножем у серце. Я до тої хвилї нїчого не розумів, не застановляв ся: казали робити, я робив; били, я терпів, бо бачив, що й другі так само роблять. Я й не думав, щоб то могло бути инакше, навіть не розумів, чи то зле так чи добре. Противно, нераз менї говорили, що то так треба, що так Пан Біг дав, що хлоп лїнивий і треба гнати його до працї. Але оті атаманські сльози від разу все в моїй души перевернули. Я пізнав, що мусить бути страшне зло, страшна кривда на світї, коли навіть такий звір мусить над нею заплакати.

Атаман помовчав хвилю, ще раз обтер очи хустиною, а потім винявши з череса якийсь гріш, кинув його Онопрієви і сказав:

— Na masz! Idź do karczmy! Kup sobie chleba! A zaraz tam wychodź do roboty!

І не дожидаючи довше затяв коня і пігнав за женцями, а Онопрій, понуривши голову та не озираючи навіть закровавлених ніг, потюпав до-

UNIVERSITY OF
ILLINOIS LIBRARY
AT URBANA-CHAMPAIGN

рогою до села. А коли геть відійшов, я підняв його той хліб і сховав його за пазуху. З разу я думав на сміх показати його иншим пастухам, аби побачили, яку то жвачку жве що дня старий Онопрій, але коли я взяв макух у руку, проняв мене такий жаль, що я й собі-ж отам серед поля при панських конях заплакав мов мала дитина. І прийшовши вечером до дому я сховав той макух у скритку за стріхою і держу його до нині і внукам своїм лишу на памятку.

То вже були остатні панщизняні жнива. О Велиціднн потім скасували панщину і люди вже веснували на своїм. Старий Онопрій не врадував ся, все однакий був.

— Що вже мені свобода! — зітхав він. — Будьте собі свобідні, а моє вже пропало.

Одного ще тілько бажав: покушати свого власного житнього хліба...

— От би мені хлібця житнього з власного поля покушати! — говорив нераз. — Може би я аж тоді засмакував свободу.

Жнива надходили. Жито вродило на чудо, висще хлопа, а колос як праник. Старий Онопрій день у день рано вибігав на свій загін, придивляв ся свойому житу, зі страхом слідив кожду хмару, зривав колосок і вилущував зернятко, чи вже можна жати. Дождав ся нарешті, затвердло зерно, пополовіло стебло, похилило ся в низ. Ще люди й не збирали ся на жниво, а старий Онопрій одного дня взяв серп тай пішов на свій загін.

— Вижну два, три снопи, витовчу зерно, змелю на жорнах, аби тілько покоштувати хлібця святого.

Вечеріло. Я ще з одним хлопцем вертав з поля від сіна. Йдемо стежкою поміж жита, розмовляємо, аж глянь, перед нами щось повзе та шелестить. Підбігаємо близше — а се старий Онопрій. Нажав три снопи жита, поклав один на го-

лову, другий на одно плече, а третій на друге, згорбив ся в двоє і лїзе до дому. Снопи великі, жито вродливе, так що колосє аж землею за ним тягне ся. Ідемо за ним, розмовляємо, жартуємо і все то один то другий нїби не навмисне стане йому на колосок. А у нього й на тілько сили нема, аби відірвати колосок від стебла; за кождим разом стане і не обертаючи ся, жалібно-спокійним голосом говорить:

— Ей хлопчики, та дайте спокій! Адже се хлїбець святий!

Жаль нам його стало, ми перестали йому збитки робити, а далї я сказав:

— Дайте, татусю, я вам занесу ті снопи до хати!

— Нї, синку, вже я сам!

Провели ми його аж до хати. Жінки його не було дома, двері були засунені з середини. Поки ми найшли деревляний ключ під стріхою, поки відімкнули двері, Онопрій стояв усе ще держачи снопи на собі. А коли двері отворили ся, він якось прожогом кинув ся до середини, та спотикнув ся на порозї і тихенько, разом зі снопами впав на землю. Так немов би присїв. І тихо. Снопи вкрили його.

— Що вам татусю? — питаємо з надвору.

Не відповідав. Вбігли ми до сїний, відкинули снопи, а він лежить на земли, лицем в низ, неживий.

Не дочекав покоштувати свобідного хлїба....

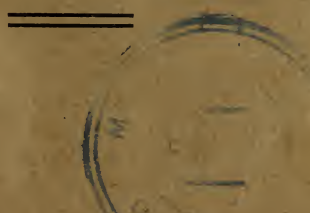

Ліси і пасовиска.

Оповіданє бувшого пленіпотента.

Господи Боже, що то крику було у нас за ті ліси та пасовиска! Як звивали ся пани, як нараджували ся, підплачували інжинерів та адвокатів, аби звільнити себе від усяких тягарів! Мудрі голови. Вони знали, що хоч цісар дав хлопам волю і скасував панщину, то преціньь як вони не дадуть їм ліса й пасовиска, то хлоп таки мусить або погибати на пни, або до них „прийдіте поклонімо ся“, — а тогди верне знов панщина, хоч троха в иншій свиті, але для хлопа через те зовсім не лекша!

І гадаєте, що у нас не вернула панщина? Прийдіть лишень та подивіть ся до нашого села, намі переконаєте ся. Правда, атамани й окомани се їздять уже по під вікна з канчуками, на панськім подвірю нема вже тої дубової колоди, на котрій бувало що суботи відбувало ся „гуртовне палковане“; але поглядіть лишень на людий, поговоріть із ними! Чорні як земля, нужденні, хати пообдирані, старі, поперехилювали ся на боки. Плотів трохи що й не зовсім нема, хоч ліс довкола села, як море; приходить ся людям обкопувати царину ровами та обсаджувати вербами, так як на Поділю. Худоба нужденна, миршава, тай то рідко у котрого ґазди й є. А спитайте йдучих із серпами та з косами: „Куди йдете, люди?“ — то певно скажуть: „На панський лан жито жати“, або „На панську луку косити“. А коли ви здивуєтесь, як се так, що вони йдуть до пана на роботу тепер, коли у самих ще нічого й не тикано, а тут гріє, з колоса летить, — то вони хиба похитають головами та скажуть сумно: „Що-ж діяти? Самі то бачимо і серце нам краєть ся, але що діяти! Задовжились ми у пана, а у нього така встанова, що попереду відроби панови, хоч би тут

громові кулї летїли, а вже відтак собі". Се у нас що року так: у пана зробимо все завчасу і добре і чисто, а наше власне тим часом гине і пропадає в поли. І добре то вимудрував наш пан! У нього лїс — у нас і патичка на обістю нема без його відома! У нього пасовиско — у нас худоба вигибла, витратилась, а решта ходить як сновида. У нього поле справлене, чисте, а наше заросло пирійками, гірчицею та бурянами, гноїку нема, аби справити, худібки тяглої нема! А ще що й на тім уродить ся, то таки на поли пропадає, бо мусимо пана обробити на сам перед, за погоди. І нїколи ми не можемо прийти до хлїба, не можемо стати на свої ноги, не можемо вибити ся з під панської руки. А пан тисне, о, тисне що сили! Він у нас тепер начальником громадським, його якийсь прислужник писарем, і цїла рада мусить хилити ся до їх волї. Бідного не пустить із села нї на заробок нї на службу, книжки не видасть. „Тут сиди, не рипай ся, роби у себе!" А у себе, розумієть ся, нїчого робити, — йди до пана! А пан — бух по десять крейцарів за день у найтяжший час, і мусиш робити, бо нїгде дїти ся! Оттак то він прикрутив нас і щораз лїпше прикручує! Скажіть же самі, чи треба нам ще крім того панщини? Менї здаєть ся, що давна панщина з буками й окономами не була така тяжка.

А тепер послухайте, як то він заїхав нас із хатки, аби випровадити в поле і забрати отак у свої руки. Сам я був при тім, то можу вам на левно сказати і кожде слово заприсягнути. Ось слухайте!

Зачало ся нещастє наше від конскріпції, знаєте, що була в 59-ім роцї. До того часу жили ми з паном у добрій злагодї. Він нас бояв ся чіпати, бо, знаєте, тогди ще óстрах був між панами за-про тоту мазурську різанину. А ми знов його й не потребували чіпати: пасовиско мали,

в лїсї рубали, так як наші батьки з давен-давна, і все вважали, що то лїс громадський — навіть злїсного громадського держали. Аж тут бух — конскріпція. Знаєте, нарід темний, не знає що до чого, перепудив ся. Як то наш хлоп, усе боїть ся, аби податків не підвисшили. Так і тодї: списувати будуть не тілько людий, а й худобу! Вже то без чогось не є.

Аж тут раз у недїлю по хвалї божій, як то звичайно, вийдуть люди з церкви, постають на зарінку раду радити. Там і війт накази які голосить, инші про жнива балакають... Аж тут пан... „Так і так, панове громада, важна справа, конскріпція. Я ваш приятель, я тепер такий самий хлоп як і ви. Знаєте, цїсар порівняв нас усїх, тепер нема вже панів...“ — Ну, просто сказавши, почав нам гнути харамана. Ми роти порознимали, що то, перший раз чуємо від нашого пана людське слово! — „Так і так“, — говорить він далї, — „важна справа, конскріпція. Чия ласка, прошу до мене, маю щось важного сказати, як вам треба бути при тій конскріпції“. Тай посунув на перед, до двора. А ми всї, кілько нас було, лавою за ним. Увійшли на подвіре. Він став на ґанку, озирнув ся по людях, а далї викликав кількох старших до себе тай пішов з ними до покою. Стоїмо ми, чекаємо. Вертають наші старцї. — „Ну, ну, що пан казав, що за справа?“ А старцї наші головами сивими похитують, та все муркочуть: „Так то так, правда й є!“ А далї до нас: „Ходїм у село, чого тут галас підняли на панськім подвірю? Чи тут вам місце до наради?“ Пішли ми.

— Знаєте, люди добрі, панове громада, — заговорили наші старцї, коли ми знов стали на громадськім зарінку — що завтра має до нас приїхати конскріпція. Отже-ж то пан наш, дай йому Боже здоровлє, казав нам остерегти громаду. Вважайте, каже, на худобу! Вони списують худо-

бу і потому наложать на вас від кождої штуки по ринському податку. Як скажете, що пасете в лїсї, то будете й від лїса платити подвійний податок: раз за лїс, а другий раз за то, що пасете. То пан радить зробити так: поперед усього не казати, що пасемо в лїсї, а відтак переховати часть худоби в лїсї через завтрішнїй день, і при конскріпції подавати менше худоби нїж маємо. Так, каже, роблять і по других селах. А лїс, каже, як ваш був, так і буде, бо конскріпція нїчого не має до ґрунтів.

Порадились, порадились і урадили послухати пана. Що то дурні! То як у кого було пять штук худоби — він три до лїса, а дві лишає на показ; у кого десять штук, — він сїм до лїса, а три лишає. Цїлу череду худоби з цїлого села запакували до лїса, між дебри та нетри і ждемо спокійно конскріпції. Так тяжко чоловікови приходять ся ті податки, а ту ще пан так налякав нас новими буцїм то надвишками, що ми не вагували ся по просту ошукати конскріпцію, щоби тілько як небудь викрутити ся від біди.

На другий день рано десь так у обіда, вже конскріпція в селї. Списують. Ну, ми всї держимо ся того, що ураджено, подаємо як найменше худоби, відпекуємо ся від пасеня в лїсї, ще й тїшимо ся, що так гладко йде дїло. Аж ось дійшла конскріпція на послїдку і до пана. Деякі люди з цїкавости пішли за нею. За малу хвильку прибігають у село, задихані, залякані...

— Що ми зробили? — кричать вони. — Ту щось не так, ту щось погано! Чи не підмив лишень пан нас на яке безголове? Він записав не тілько всю свою худобу, але й тоту нашу, що схована в лїсї, і комісія поїхала туди!

Ми одебелїли, почувши таке диво. Зараз зібрали ся гуртом і побігли в лїс. Комісії вже не було. Питаємо пастухів: були, кажуть, пани і наш дїдич, щось писали, рахували худобу, але нас нї

о що не питали ся. Ми до села, говорять нам, що комісія виїхала вже з двора боковою дорогою. Рушили ми за нею, дігнали аж на другім селї. Так і так, — повідаємо, — то пани нашу худобу рахували в лїсї.

— Як то може бути ваша, коли ви самі казали, що більше худоби не маєте і в лїсї не пасете?

— Ми таки так казали, нас пан нарадив.

— Так чого-ж ви тепер хочете? Щоби ми другу конскріпцію у вас робили, чи що? Бувайте здорові! Щосьте собі зробили, то будете мати. Що написано, то пропало. А впрочім нї, вільно вам рекурсувати, але кажемо вам наперед, що рекурс нїчого вам не поможе, а тілько ще й самі попадете ся до кримінальу за те, що ошукували цїсарську комісію.

З тим ми й вернули ся. Пропало, — сказали ми, — побачимо, що з того буде.

Чекаємо рік, другий — нема нїчого. Пан знов у добрі з нами, тілько як коли згадати про конскріпцію, то всміхаєть ся тай каже: „Ет, жарт тай годї!“

Аж ось на третїй рік — чуємо, якась комісія їде в село, пасовиско розмірювати.

— Пек тобі маро, — гадаємо собі, — се що, за чим, по що? Пасовиско наше з віку-правіку, по що його розмірювати? Правда, ми послїднїми роками один кусник подїлили між громаду і зорали; гадаємо собі: може то приїхали вимірити, кілько ми зорали, а кілько ще остало ся. А комісія просто до двора; пообідали, а відтак на пасовиско. Розложили мапу, пан сам з ними ходить і показує: от відти тягнеть ся і доти, а се вони зорали.

Підійшли ми до тої комісії, кланяємо ся з далека, далї приступили близше, знов кланяємо ся, а комісія анї в той бік. Далї війт осмілив ся тай каже:

— То, прошу панів, наше пасовиско, на що ви його міряєте і палькуєте?

— А ти що за один? — питають пани.

— Я війт громадський.

— Ну, то добре, — відповіли вони, тай далї своє роблять. Обпалькували той кусник зораний окремо, а решту знов окремо. Ми вже з війтом за ними ходимо і дивимо ся, але що вони говорять, того не знаємо, бо по нїмецьки шваркочуть. Далї скінчили і сїдають на бричку. Війт за ними, не попускаєть ся, та все допитує. Тодї один пан стає в бричцї і обертаєть ся до нас.

— Ви, люди, видїли, як комісія міряла пасовиско?

— Та видїли, — кажемо.

— І видїли, як пальки била?

— І то видїли.

— І знаєте, що онто там — показав на зораний кусник — то ваше, громадське, а се отту, то пáнове?

— Га, що, як? — скрикнули ми всї мов попарені і до комісії. Комісія в ноги.

На другий день женуть наші пастухи худобу на пасовиско, а там панські слуги: „Марш відси, се панське пасовиско, не смій і ногою поступити сюда!“ Пастухи обернули худобу, женуть у лїс, а там панські злїсні та гайдуки: „Марш відси, лїс панський, не смій і за окіп поступити ногою!“ Пастухи, звичайно дїти, та в плач; женуть худобу назад до дому. Гвалт, крик у селї такий зробив ся, немов хто цїле село підпалив на всї чотири части.

Що ту робити? Жінки кричать: „Ми з коцюбами підемо і тим панським слугам голови поскіпаємо!“ Але старші чоловіки якось уцитькали їх і зараз вибрали кільканайцятьох, щоби їхали аж до Львова до адвоката зарадити ся. Вибрали й мене. Поїхали ми, напитали адвоката, Русина, заслуженого, кажуть, і щирого. Прийшли до ньо-

го, розповідаємо: Така річ і така. „Щож“ — каже — „будемо зачинати процес. Розстарайте ся свідків, паперів, гроший, а тимчасом заховуйте ся спокійно, бо всяка бунтація тілько пошкодила би справі“.

— Але ж паночку, — кажемо ми, — як нам ту заховати ся спокійно, коли нема де раз худобу вигнати? Адже без паші худоба на пни погине!

— Га, — каже адвокат, — щож я вам можу на те порадити? Як виграємо процес, то пан буде мусїв повернути вам усю шкоду, а тепер радьте собі як можете.

З тим ми й пішли. Зачав ся процес. Кілько ми гроший на нього видали, Бог один знає. Я нарахував самому адвокатови та на стемплї щось звиш сїмсот ринських. Громада тягла ся з остатнього, хоч і як їй то не легко приходило ся. Бо ліс і пасовиско остали ся в панських руках і ми мусїли більшу половину худоби як стій випродати за пів дармо, бо не було чим годувати. Решта товкла ся — і до нинї товчеть ся — то по гусячім зарінку, то по перелогах, то по городах. Сади наші через то понївечились, пасїки позводили ся, а худобинка ходить лиш шкіра та кости.

Сїм лїт тягнув ся наш процес, то так, як би хто з громади сїм лїт жили тяг. Зовсїм на нїнащо звели ся ми за той час, але до пана анї ду-ду, завзяли ся. Пан собі-ж. Вже в яких то ми судах, у яких інстанціях не бували! І в бецирку, і в губернії, і в мінїстерстві і Бог знає куди. І все в однім програємо — рекурсуємо; в другім виграємо — пан рекурсує, а кінця як нема так нема. Аж нарештї — Господи тобі слава! дочекали ся ми! Приходить возьний, приносить нам резолюцію з найвисшої мінїстерії. Так і так, щоби полагодити спір між громадою а двором, визначуєть ся ґуберніяльна комісія, котра на місцї спірнім має все розглянути, передивити документи,

переслухати свідків і видати остаточний засуд. Тож обі сторони обовязані того а того дня ставити ся на місці спірнім зі всім своїм доказовим матеріялом. Засуд тої комісії буде без апеляції потверджений і виповнений. Ну, Господи, тобі слава! подумали ми собі. Тепер певно буде наша правда, коли комісія має на місці судити. Ту кождий буде міг сказати, що знає, кождого вислухають, а в такім разї мусять же признати, що правда по нашій сторонї.

Пан наш одержавши таку саму резолюцію, дуже щось попіснів і ніс повісив, але далї, видко, щось надумав ся, сїв на бричку тай до Львова. Куди він їздив, не знати, але два наші люди, що тогди були у Львові, розповідали опісля, що виділи його, як водив ся по місті з нашим адвокатом. Розумієть ся, розповідали аж тогди, як уже було по всьому! Досить того, що по двох чи трьох днях приїхав наш пан зі Львова якийсь уже веселїйший і навіть утїшний. Дивуємо ся ми, але не знаємо, що то має значити.

Навідали ся і ми до свого адвоката. Втїшив ся дуже. „Виграємо справу“, говорить. „Я сам“, — каже, — „стану з вами на місцї спору перед комісією. Але день перед тим прийдїть сюда до мене: війт, пленїпотенти, свідки, привезїть із собою які маєте папери, то треба перездріти, порадити ся. Знаєте, як то перед битвою в війнї приготовують ся, так і нам треба приготувати ся. Приїдьте раненько, то я скажу кождому, що і як хто має говорити, бо, бачите, справа запутана, а з полудня посїдаємо на віз тай гайда в село, щоби у означений день рано бути на місцї спірнім“.

Послухали ми його ради, ще й дякуємо. Зібрали ся: війт, два пленїпотенти і три найстарші господарі в селї, яко свідки, забрали всї старі папери, які де в кого були і поїхали о півночи до Львова,, день перед приїздом комісії до села. Приходимо раненько до адвоката — нема

дома, десь вийшов, але зараз прийде, просять зачекати. Чекаємо ми, чекаємо — нема адвоката. Вже десята, одинацята, дванацята година — нема. Поголоднїли ми, пішли до воза дещо перекусити. Прибігаємо по хвили — ще нема адвоката. Що за нещастє? Вже перша, ба й друга, ба й третя година, — тут би нам час уже їхати до дому, щоби на вечір заїхати, а його нема. Аж далї, десь так коло четвертої йде він.

— Ах, перепрашаю вас, — говорить — дуже перепрашаю, панове ґазди, але не моя вина, що я так опізнив ся, в судї при розправі був, оборона протягла ся аж до сеї години. Але то нїчого, ми ще все зробимо гаразд. Прошу до мого покою!

— Але може би ми зараз сїли на віз і їхали в село, — сказав я. — То пан могли би там переглянути папери і навчити нас, що маємо говорити.

— Е, нема чого квапити ся, — сказав він, — успіємо заїхати, а перегляд паперів не довго потріває.

Пішли ми з ним до його покою і посїдали. Паперів внесли цїле наручє. Взяв він тото читати: читає, читає, поволеньки, уважно, деколи нас щось запитаєть ся, ми відповідаємо, він знов читає, а ту вже пів години, ба вже година, ба й друга минула, — він нїчого. Ми ту як на терню сидимо, вємо ся, потїємо, а він усе розпитує нас, мов на протоколї, все папери читає, муркоче, — непорядна година! Вже ми по кілька разів йому набилювали: пора би їхати. А він усе своє: зараз, зараз! Тай далї до читаня. Шеста година вибила, як дочитав. Ну, гадаємо собі, Господи тобі слава, конець уже тому читаню, поїдемо! Еге, як би та не так! Як зачне тепер наш адвокат толкувати нам цїлий процес від початку, обширно, подрібно, немов то ми й зовсїм нїчого не знаємо. Говорить, говорить, а ми трохи зо шкіри

не вискакуємо, — туй таки би чоловік схопив ся, плюнув йому в очи і пішов. Та ба, годї! Далї зачав нас навчати, як маємо говорити перед комісією, — і справдї мудро навчав!! Така ясна стала нам цїла справа, так добре знав кождий, що йому говорити, що аж любо. Жаль тілько, що коли се навчанє скінчило ся, вибила девята година. Смеркло ся зовсїм. Він аж тепер мов спостеріг ся, а ту ще й гриміти почало.

— Овва, а се що такого, вечір уже? — сказав він озираючи ся.

— Таже вечір, — відповіли ми, мов осуджені.

— Щож тепер дїяти? Як їхати?

— Або я знаю, — відказав я. — Тепер трудно їхати, дорога недобра, тай воно далеко досить, лїсами!...

— Самі не знаємо що дїяти! — відказали наші люди.

— А на котру годину завтра має приїхати комісія.

— На десяту рано.

— На десяту? Е, то байка: переночуйте ви ту, а завтра ранїсенько повстаємо і курнемо в село так, що аж закурить ся. На осьму будемо там. Отту йдїть, зараз коло моєї хати шинок є, жид, порядний, там переночуйте, а завтра, памятайте, не опізнїть ся, я буду ждати на вас.

Що робити! Раді не раді пішли ми. Жид уже мов і надїяв ся нас.

— Чи ви від пана адвоката? — питає.

— Ая!

— Ну, ну, ходїть, найду для вас місце, ночуйте здорові! А може ще потребуєте чого?

— Та дайте по порції горівки, лїпше буде спати ся.

Випили ми, полягали в божий час і від разу поснули, як дерево. Чи довго ми так спали Бог знає. Досить того — пробуджую ся я — день

білий. Зриваю ся, до вікна, дивлю ся на сонце — вже геть з полудня. Гляджу довкола — всї наші ґазди сплять як дерево. Господи Боже, що се такого? Чи то сон, чи ява? Скрикнув я що сили, — нї, се не сон! Вони посхапували ся і собі ж до вікна. А се що? З полудня вже? Не вжеж ми так довго спали? Припадочку нещасливий! Вемо ся, мов пискорі посолені, а ту в голові кождому шумить, кости всї болять, мов поломані! Кличемо жида: кілько вам належить ся за нічлїг? — Не много, лише шість ринських. — Як? що? яким світом? — А він злодюга, видячи, що нам квапно дїеть ся, що ми ту розщибаемо ся, та аж губи гриземо з нетерплячки, став собі в дверех та тілько всміхаеть ся, бороду погладжуючи. — Так у мене всї гостї платять!

Декотрі з наших зачали з ним торгувати ся, але де там, анї слова не дае собі сказати. Вергли ми йому гроші, кілько хотїв, тай далї до адвоката. Прибігаемо — нема дома, рано ждав-ждав на нас, а далї сам поїхав, велїв, щоби ми як найшвидше поспішали за ним. А папери наші? — Папери лишив, ось вам ваші папери! — От так маеш! Поїхав, а паперів не брав. Господи милосерний, що з нами тодї робило ся, то й погадати страшно! Що то, гадаемо собі, там десь уже без нас справу розсудили, громада програла, що нам люди скажуть? Яка нужда чекае нас далї? Ми немов наперед бачили тото, що нас чекало, тай тогди вже не трудно було й бачити все те наперед!

Пігнали ми до дому, тай просто не в село, а на пасовиско. Нема нїкого. До лїса. Нема нїкого. А ту вже швидко вечір буде. Ми до двора — в дворі співи, сміхи, гостина, музика — се пан комісію гостить. Глядимо ми, е і наш адвокат у покою, червоний, веселий, говіркий. Кілько проклять у тій хвилї на нього впало, то певно в своїм житю тілько склянок вина не випив! Ми вже

чисто подеревіли, не говоримо нічого, не розпитуємо ні про що, — бо і на що? Самі знаємо, що наше нещастє готове. Мов стовпи які ми поставали на ганку, стоїмо, чекаємо, а самі не знаємо, на кого тай за чим. Пани якось побачили нас, підняли регіт у покою, але до нас ніхто не виходить. Панські слуги йдуть по при нас, також сміють ся, кепкують собі, поштуркують нас, але до нас анї слова. Панські пси приходять, обнюхують нас, деякі загарчать, а деякі й таки тихо відійдуть. А ми нічого, стоїмо, як неживі Вже смеркло ся, в покоях запалало світло, пани і панї почали виводити якихось пісень, на дворі почав дощ кропити, а ми стоїмо все на ґанку, з очима вліпленими в ті яріючі шиби, з дрожею в тїлї і роспукою в серцї.

Аж ось нарештї, пізно вже в ночи, відчинили ся двері і почали один за другим викочувати ся пани до своїх бричок. Насамперед пани від комісії. Переходячи по при нас, найгрубший з них став, позирнув на нас грізно і каже:

— Ви що за одні?

— Тутешнї.

— Чого потребуєте?

— Що з нашим процесом стало ся?

— З вашим процесом? То ви аж тепер приходите о тім довідувати ся? Пяницї погані! Ви варті пасовиска, ви варті лїса? А торби жебрацької не ласка? Ідіть же до дому і не смійте о тім і споминати! Минули ся роки, як добро розпирало боки! Пропали Йване гроші!

Вся комісія зареготала ся, сїла на брички тай поїхала. За комісією надійшов наш адвокат, крадучи ся як злодій, змішаний, ніби пяний.

— Га ви ту, ви ту? — лепотів він. — Ждав на вас, їй Богу ждав, чому не приходили?

— А богато вам наш дїдич заплатив, щоби ви нас спинили в містї, поки тут комісія розсудить на його хосен?

— Що? як? га! образа гонору!... лепотів він, сідаючи на бричку і курнув що духу з двора.

— Щоб ти собі голову зломив! — проговорили ми в слід за ним. Тай то дармо: не зломив голови, собака!

Аж ось і пан наш раптом немов уродив ся перед нами. Стояв похитуючи ся в отворених дверех.

— Ге-ге-ге, — говорив він з пяним реготом, — панове громада, обивателї, бурґери, преліпотенти, а що там чувати? Як процесець іде? Нічого, нічого! Але постійте но ви, я вас тепер буду розуму вчити! Тепер ви будете скакати так, як я заграю! Я вам дам себе знати, щоб ви тямили!

І додержав слова! Прикрутив усїх так, що й дихнути годї! Правда, громада не від разу подала ся. Зробили ми рекурс, але рекурс відкинули. Тогди ми рішили ся силою боронити свого права, але тим іще гірше собі пошкодили. Жінки, дїти, чоловіки і старцї, всї за покотом вирнули з села щоби не дати панови заняти пасовиска. Пан спровадив військо. Ми перед військом попадали на землю, кричачи: „Хоч толочте, хоч стріляйте, а ми з сеї землї не вступимо ся, то наше!“ Але військо не стріляло і не толочило, а тілько подїливши ся на дві роти, рушило на конях через збіже, через плоти, та в село. Прийшло ся нам вертати. Два місяцї стояли в селї жовнїри, що було лїпшого з худоби — повирізували та позїдали, звели нас усїх на нїнащо, а коли відїздили, то пан міг бути спокійний: громада була зломана і зруйнована до чиста і мусїла сама подати ся в його руки.

От така наша доля. Чи буде коли лїпше, чи доведеть ся нам хоч при смерти дихнути вільнїйше, Господь знає. Але пан зо всеї сили працює над тим, щоби чим раз тїснїйше натискати на нас пута. Пять коршмів у селї запровадив, шко-

ли нема, священника вибрав собі такого, що з ним руку тягне, а нам нікому порадити, жиємо як ті воли в ярмі, вже й дітям не робимо надії на красшу долю...

В маю 1883 р.

ЦИГАНИ.

Ластівки, вбоге гірське село, лежить над горішнім Стриєм, там де він із свого великого закрута під Турку повертає ід Синевідськови, вючи ся поміж гори та ліси. Село невеличке та занедбане, криє між лісами та дебрами свої порозкидані, нужденні бойківські хатки. Понизше села, за шматом чорного ліса, що досягає аж самого берега ріки, стирчить над Стриєм висока скала. Стрімкою стіною бовдурить ся вона над самим закрутом ріки, а головатим вершком, зеленим від моху і папоротів, роззираєть ся по околичних горах. Стрий літом лагідно плюскочеть ся о єї стопи, але в осени реве грізно і пінить ся заливаючи вузку стежину, що веть ся по під скалою здовж його берега. А всюди довкола порозсідали ся гори покриті чорним смерековим лісом; тілько денеде верхи їх світять безлісними полонинами, що мріють мов сірозелені плями на темному тлї. Пусто і сумно в осінну днину коло скали, тілько хвилї Стрия ревуть і розбивають ся о щербате камінє.

Пусто і сумно було також в души жандарма, що в слотаву осінну днину йшов стежкою понад рікою, в плащи і чаку з когутячим пірєм, з карабіном перевішеним через плече, і бачно роззирав ся довкола. Нїгде нї души живої, нї голосу людського, і колиб не втоптана стежка понад рі-

кою, то можна би було подумати, що ту в тій дикій лїсовій кітловинї не стояла ще людська нога від нащаду світа.

— Тьфу на таку собачу службу! — воркотїв жандарм, хусткою обтираючи вуси, з котрих капотїла дощова вода. — Лазь і лазь як виклятий по тих проклятих вертепах, і все надармо. Та погана Бойцня боїть ся жандарма гірш чорта. Кождий обминає його на тисячу кроків, скоро тілько де заздрить. Так і здаєть ся, що кождий із них ось тілько що небудь украв або кого небудь забив. А як уже кого допадеш, то скорше бись чого небудь довідав ся від отої скали, ніж від нього. Чорти би давили ся таким поганим та бездарним народом!

Так воркотячи наближував ся . ндарм ід скалї і раз по разу поглядав на Стрий, що люто розбивав свої хвилї о камінє, немов і сам гнївав ся на той дикий та бездарний бойківський нарід.

— О, яка вода велика! — воркотїв дальше жандарм. — Колиб тілько стежки не залляла та кладки не забрала, бо годї би було нинї на ніч зайти до тих чортівських Ластівок, хоч і як вони вже близько. Вже то я в тих горах анї руш не маю щастя, хоч сядь тай плач! Ось уже четвертий раз патролюю тими вертепами, і ще анї разу менї не пощастило ся спіймати якого злодія або розбійника. А тимчасом ту досить тілько раз поглянути, щоби дійти до того переконаня, що злодіїв і розбійників ту мусить бути чимало. І що найгірше, навіть якого небудь нужденного волоцюги або дїда жебручого доси не довелось менї арештувати. Так як би змовили ся, щоб не попадати ся менї на очи. А другі жандарми що котрий піде, то за кождим разом тих волоцюгів, дїдів та циганів жене навперед себе цїлу череду, повний арешт напакує. А я хоч би тобі однїсїнького! Тьфу на таке щастє, тай годї!..

І жандарм гнївно позирав наперед себе. Сто-

яв уже перед самою скалою. Стежка піднімала ся ту троха в гору і йшла немов по камяній приспі, то підносячи ся по при стрімку камяну стїну, то знов опускаючи ся мало що не над саме водяне зеркало. З далека вже побачив жандарм, що зараз на першій такій впадинї стежка залита була каламутною, спіненою водою.

— От тобі й на! — крикнув він у роздразненю, — знов перешкода! Треба буде обходити довкола сего завалидороги, драпати ся з пів години по хащах і зломах, а за той час я міг би вже бути в Ластівках. А нехай тебе ясні громи бють з такими порядками!

І ховзаючи ся в своїх тяжких чоботях по мокрім імху, жандарм скрутив на право, між корчі, під гору, щоб обійти скалу. Несподївано якось він кинув оком в бік і зупинив ся. Що за чорт! Йому здало ся, як колиб ізза скали легенькими клубками виповзував дим, котрий немов переляканий чим борше розпливав ся і щезав у повітрі. Жандарм з разу сам своїм очам не вірив. Але коли зупинив ся і уважнїйше приглянув ся, то побачив, що справдї з поміж щербатих зубців скали, немов із самого осередка еї стовбура добував ся дим. Чи се може бути? Жандарм не був боязливий, а прецінь дрож пробігла у нього по за плечима, бо нїяким способом не міг збагнути, що би се могло бути. Нарештї покинув міркувати.

— Певно десь рубачі огонь кладуть. А може які злодії? Бо що би ту рубачі робили? Піду переконаю ся.

І він з трудом зачав спинати ся по ховзких облазах, аж туди, де повисше них мов велитень стирчала висока камяна стїна. З разу не міг нїчого доглянути. Вже змрік западав; тїнь від скали власне найгустїйшим мороком ослонювала те місце, відки добував ся дим. Жандарм надармо натужував взір і слух — годї було добачити або

почути щонебудь крім скаженого клекоту прибуваючої ріки під скалою та осінного, протяжного стогону ліса.

— Гей, хто там? Озивайте ся! — крикнув жандарм, але тілько голос його понуро задуднів між скалами, а напротивна гора відкликнула кінчик його оклику „айте ся!“ Тоді жандарм почав драпати ся ще далї. На невеличкій площинї між камінем видно було поломане сухе галузє, якісь свіжі ще кости, а навіть кусники напів прогнилих шмат. — Ну, прецінь слїд чоловіка! — подумав жандарм. А приглянувши ся близше, він побачив ледво замітну стежечку, що гадюкою висувала ся з поміж каміня, повзла просто півперек площини і губила ся в тїни, під стрімкою стїною власне там, відки добував ся дим. І тілько наблизив ся на які два кроки, жандарм побачив продовбану в камени невелику діру заткану обгорілою смерековою колодою. Не знати для чого серце нараз забило ся якось неспокійно в його груди. Вхопивши обіруч карабін, немов до штурму, він наближував ся осторожно. Тиша в нутрі таємної ями ще дужше його занепокоювала — і в дусї він почав сердити ся сам на себе за те, що перед хвилею крикнув був так голосно і зрадив своє наближенє. Хто знає, може недовідомий ворог, упереджений його криком, чатує вже на нього з якоїсь укритої а певної засїдки? Але вертати було може ще більше небезпечно, тож ішов далї. В кінцї зупинив ся перед самою печерою, оглянув шаблю і патронташ, а відтак раптом пхнув колоду баґнетом і очистив вхід до печери. Дим клубами бухнув йому в лице, але за димом не видно було нїчого. Щоби заглянути в нутро яскинї, він мусїв аж приклякнути. А коли дим троха розвіяв ся, то жандарм побачив нутро, виковане в скалї. Сїрі камяні стїни сходили ся в горі немов склепінє. Вохкість зеленковатими краплями так і висїла на них. В низу, в камянім по-

мості посеред яскині була продовбана невеличка яма, в котрій жеврів огонь, прикритий напів перегнилою колодою, що сильно курила ся димом. Довкола огню сиділо кількоро людий, малих і великих, ледво повкриваних брудними шматами. Лиць їх жандарм не міг іще добачити, тілько бачив, як кілька пар чорних, переляканих очий з трівогою вперло ся в нього.

— Хто ви ту? — крикнув він грізно.

— Цигани, паночку! — обізвав ся грубий, але смирний голос.

— А що ту робите?

— Бідуємо, паночку!

Жандарм ледво-неледво пропхав ся до середини яскині і почав роззирати ся по хаті і по людях. В однім куті яскині лежали ковальські прилади: міх, ковало і молоти на маленькім візку; в другім купка сухого галузя на топливо. На галузю порозвішуване було якесь курмане. Поблизько огню, на середині печери находила ся постіль цілої родини — околот соломи напів перегнилої, розпростертий на камени, і купа сухого моху та листя. Тілько на однім кінці тої постелі, на найстаршім місці лежала невиправлена кінська шкіра, котрою на ніч прикривав ся старий ром.*)

— А кілько вас ту? — запитав знов грізно жандарм, обертаючи ся до огнища.

— Пятеро, паночку, пятеро, — відповів циган і підвів ся на ноги, увесь дрожачи від холоду. Прочі цигани також повставали. Крім старого була ту ще циганка, парубок і двоє малих, зовсім голих циганенят. Усі вони були аж синї від студени і виглядали немов попухлі — мабуть із голоду.

— Чим же ви ту жиєте, волоцюги? — питав далї жандарм.

— Ласкою божою, паночку, ласкою божою.

---

*) Цигани самі себе називають ромами.

От шкапина нам здохла недавно, то ще до нині мали ми мясо.

— А давно ви ту?

— Дві неділї, паночку.

Не знати чому жандарма лютили ті надмірно покірливі відповіди старого цигана. В його плаксивім голосї і в тім що хвиля повторюванім „паночку“ жандарм добачав укритий насміх над своєю властю.

— А богато крадете по селах? — питав він дальше.

— Нї, паночку, ми не крадемо нїчого. Ром Пайкуш не краде! Ром Пайкуш поки може, жиє з працї рук. Але тепер, коли нам шкапина вгибла, не можемо рушити ся дальше. Мусимо пробути ту, поки троха не розпогодить ся.

— Поки нового коня де не вкрадете! — передразнював жандарм. — Ану, збирайте ся, марш зі мною!

— Куди, паночку? — запитав старий циган тремтячим голосом.

— Не питай! Збирай ся зі своїм поганим родом і плодом, підемо до села. А там уже побачимо, що з вами робити.

Старий циган стояв немов остовпілий, коли в тім стара циганка мов камінь з неба кинула ся жандармови під ноги і заревла, немов єї хто різати хотїв.

— Паночку, паночку! Голубочку наш! Що тобі винен старий Пайкуш, що тобі винні бідні роми, що нас хочеш у таку студінь виганяти в світ? Погляди лишень, моя дробина зовсїм голюсїнька, тай ми самі не витримаємо такої стужі. Змилуй ся, паночку, змилуй ся, не гони нас нікуди! Нехай бідні роми подихають іще на божім світї!

— Не будеш ти тихо, ти опуде конопляний! — крикнув до неї жандарм і відіпхнув стару циганку. — Зараз менї всї забирайте ся!

Але тут уся родина, мале й велике, з вереском і плачем кинули ся жандармови до ніг і почали просити та благати його, щоби лишив їх у камяній хаті. Тим часом жандарм й сам надумував ся, що йому робити. Село ще не близько, дорога нерівна і відлюдна, ніч надходить, тяжко буде йому самому запровадити до села цілу ту зграю. Швидко він надумав ся инакше.

— Ну, — сказав, — чого ревете, дурні цигани? Не бійте ся, прецінь вас не зїм живих. Нехай буде й по вашому — оставайте ся тут! Але слухай, старий, поки я не верну ся, не смій мені відсіля рушити ся!

Старий циган стояв як стовп. Здивованими, переляканими очима він позирав на жандарма, прочуваючи в його словах якесь нове лихо.

— Ну, чого-ж ти так витріщив на мене очи, чого глипаєш, мов підрізаний баран? — крикнув жандарм. — Чуєш чи ні, що до тебе говорю? Не смій мені рушити ся відси, поки я з поворотом сюди не надійду, бо нещастє твоє!

Старий циган усе ще стояв мов онімілий. Тілько циганка, низько кланяючи ся жандармови сказала: — Добре, паночку, добре! — Жандарм іще раз роззирнув ся по яскини, сплюнув з обридженя і вийшов.

— Волоцюги прокляті! — воркотів він, з трудом сходячи зо скали. — Ось куди вони запхали ся! Але прецінь я їх винайшов. Ну, чень хоть тепер який „бельобунґ“ буде!

II.

Війт ластівецькій був, як кождий Бойко, неписьменний, супроти власти покірний та потакуючий, а супроти підвладних упертий тим безоглядним упором, що ціхує чоловіка з тісним розумом. Жандарми рідко заходили до того сельця, тому то кожде появленє жандарма викликувало

в селї правдивий переполох. Люди ті, виросли в горах та лїсах, уважали війтівський уряд великим тягаром головно через те, що війт у кождім разї мусїв ставати перед ріжними „панами“ наїжджаючими в село, мусїв відповідати на їх запитаня, сповнювати їх розкази. Кого раз у громадї силоміць „посаджено на війта“, той звичайно оставав ся на тім становищи кілька або кільканацять лїт, поки тілько міг ходити, бо нїхто инший не осмілював ся без крайної конечности взяти на себе ту страшну гідність.

Наш війт був ще недавно вибраний, то й не зовсїм іще освоєний з панами. Він не троха перелякав ся, коли жандарм пізним вечером увійшов до його хати. Але ще дужше він перелякав ся, коли прибувший „пан“ розповів йому о циганах. Правда, війт знав, що цигани сидять у камени; значить, не самих циганів він перелякав ся. Перелякав ся він того, що жандарм таки й там „обáхморив“ їх, і що тепер певно й його враз із циганами будуть волочити до Підбужа.

— Ну, а ви знаєте о тих циганах? — питав жандарм війта.

— Та нїби знаю.

— Щож вони, крадуть?

— Та матбути, не без того, щоб і не крали. Деж би циган без того витримав! Тілько старий часами щось кленцає, нїби то робить. Але така то його циганська робота!...

— Я так і знав, — воркнув жандарм. — Ну, війте, на вас лежить відповідь за них.

— На менї! — крикнув переполошений війт. — Як вони що вкрадуть, то я маю за те відповідати?

— А так. Відповідаєте за все, що станеть ся в обрубі вашого села. У вас має бути порядок. Такої циганської голоти не можна пускати самопас.

— Ну, а щож я маю з ними зробити? Взяти їх на воловід, чи що?

— Де тілько здиблете в селї, зараз їх арештувати і віддавати жандармам у руки.

— Е, паночку, колиж бо вельможні „шандарі“ до нас так рідко заходять. А тут як би я одного арештував, то другі візьмуть таї мене підпалять.

— Підпалять! — крикнув жандарм. — То вони такі? Чекайте, зробимо ми з ними порядок. Війте, тих менї циганів припильнуйте, поки я не верну з обходу! Я їх заберу з собою до Підбужа.

— А колиж пан повернуть?

— Завтра, найдалї позавтра.

— Добре, скажу їх припильнувати, — відповів війт, низенько кланяючи ся жандармови.

Попоївши молока і „будза“ (свіжого овечого сира) жандарм положив ся на лаві, обвинув ся плащем і заснув. А тим часом війт не спав, хоть лежав на постели.

— Чи лихо якесь навернуло сего шандаря, — думав він, — що випанїтрував циганів у такій схованцї, де їх доси нїяка власть не добачала? І що тепер з ними робити? Коли схочу їх арештувати і спровадити до села, то що з того, що їх шандар забере до Підбужа? Посидять в арештї пару днїв, а потім вийдуть на волю, і певно трафлять до Ластівок. Не тяжко, щоби мене не обікрали або не підпалили. Що циганови? Шандар далеко, а циганів волочить ся множество: досить одну кумпанїю зачепити, то всїх маєш ворогами. Ой, світе мій гіренький! Тьфу на твою голову! А хіба от що я зроблю! Аякже, аякже, се буде найлїпше! Коли цигани втечуть, то що менї шандар зробить? Аджеж можуть утечи ще сеї ночи, заким я ще довідав ся від шандаря, що їх треба арештувати. То буде найлїпше, таки найлїпше!...

І з тою думкою війт заснув десь коло півночи.

А жандарм тим часом, хоч спав на твердій лаві, та снив про далеко приємнійші річи, про „бельобунґ“, грошеву нагороду і перенесене в красші сторони, на Поділє, на російську границю, де можна було лехко „зробити“ товсту контрабанду: і заслужити ся і обловити ся. Сон сей додав йому ще більше охоти і певности. На другий день ранїсенько він встав, зібрав ся, і ще раз остро наказавши війтови пильнувати циганів, спішно пішов у дальшу дорогу, щоби ще нинї дійти до мети свого обходу, а завтра вернути назад до Ластівок.

Зараз по його відходї війт намотав на ноги потрійні онучі, обув ся в шкіряні ходаки, взяв на себе кожух, кучму на голову, перевісив борсукову торбу з „цїсарським орлом“ через плечі, а до торби вложив пару вівсяних ощипків і кусень овечого сира. Так приготований, не кажучи нікому нічого, пустив ся в дорогу ід каменеви.

— Добрийдень вам, Пайкуш! — сказав входячи до яскинї.

— Доброго вам здоровячка, пане начальнику, — відповів старий циган.

— А що тут у вас нового чувати? — запитав війт, бойківським звичаєм не приступаючи від разу просто до річи.

— Зле чувати, пане начальнику. Був тут у нас вчора „кокорудза“, хотїв нас вести до села.

— До села? Е, він вас, любойки, хотїв вести до Підбужя, до криміналу.

— За що?

— Або я знаю, за що? Мусїли йому по других селах щось дуже наговорити на вас. Аджеж не дурно він за вами так парцував, що вас аж ту винюхав.

— Ой, ой, ой, Божечку наш, Божечку, — гуртом завили цигани, — щож нам тепер робити?

— Щож я вам, біднятка, пораджу? — сказав війт. — Він мені казав пильнувати вас, аж поки сам не верне, і тоді віддати вас йому до рук.

— І ви хочете нас тепер арештувати? — сказав звільна, але з укритою в голосі погрозою старий циган.

— Бог з вами, Пайкуш! — сказав війт. — Щож то я вас від нині знаю, чи що? Я сказав зараз тому шандарови, що циган, то вітер у поли: ось є, ось його нема. Хто його на припін візьме? От знаєте що, маєте ту троха хліба і сира, нате вам се від мене і йдіть собі куди хочете, щоби я про вас не чув нічого. Не хочу вам робити клопоту, але й сам не хочу через вас у біду впасти. Розумієте?

— Розуміємо, пане начальнику, розуміємо! Най вам Богойко святий заплатить! — сказав циган кланяючи ся, а за ним почала кланяти ся уся його родина. Поклавши на камянім помості ощипки і сир, війт поспішною ходою рушив назад до села, пильнуючи, щоби ніхто його не бачив. А в душі він сміяв ся з того, який то лютий буде шандар, коли завтра прийде, а циганів уже й духу не застане.

III.

Добре то говорять: гірська осінь, то вистарчить за добру зиму на долах. Ледво наш жандарм вийшов за противну границю Ластівок, ледво війт довершивши своєї політичної місії вернув назад до села, коли в тім високий верх Парашки, що вистирчує в гору в виді величезного тризубця, покрив ся густою мракою, або, як кажуть, „закурив ся доразу“. Величезними клубами котила ся та мрака в низ, гнана сильним, свищучим вітром. За пів години все вже щезло в вирах й клубах снігової „куревільниці“,

котра з усіх боків била в очи і засліплювала пішохода, замазувала йому стежку перед ногами.

Кленучи й спльовуючи раз у раз боров ся жандарм з метелицею і йшов твердо на перед. Уже недалеко було село, до якого мав дістати ся на ніч — остаточна мета його обходу. Ще тілько треба було по кладці перейти на другий бік ріки. Але се власне була дуже небезпечна штука. Ріка шуміла під кладкю мов скажена, а верхом рвав вітер, шарпаючи за поручє мов хлоп руками. Кладка була ховзка від снігу, а вітер сліпив очи. Вже близько берега жандарм поховз ся і впав у воду. Вода була неглибока, але страшно бистра. В одній хвили течія зірвала жандармови з плеча карабін а з голови чако з когутячим пірєм. Великий камінь-кругляк, котрий вода котила по дні, вдарив ся о його ноги і звалив його з ніг. Тілько з крайною натугою жандарм виграмосив ся на беріг. Був мокрий до ниточки, промерзлий й переляканий. Хотячи огріти ся, бідолаха пустив ся що духу до села, до знайомого попа. Але хоч і як недалеко се було, то все таки заким забіг до хати, мокра одіж на нім сціпла на морозі як кість, а з грудий не міг видобути голосу. Правда, на попівстві кинули ся терти його, огрівати, ратувати. Той ратунок і його зелізне здоровлє зробили те, що він не добув собі ніякої тяжкої хороби, та все таки мусів цілий тиждень пролежати в ліжку в міцній горячці. Весь той тиждень курило снігом, свистів вітер, тис мороз, так що навіть здоровому непорадно було в горах пускати ся в дорогу з одного села до другого. Аж по тижни вітер притих, випогодило ся, але мороз потис іще острійший. Жандарм не хотів довше гаяти ся, хоч піп не важив ся пускати його від себе піхотою ще на пів недужого. Казав запрягти санки і відвезти його до Підбужа, куди вже вперед дав був знати про пригоду.

Коли жандарм проїжджав через Ластівки, пригадав собі циганів, про котрих зовсім був позабув у своїй тяжкій пригоді. Він казав візникови стати коло війтової хати, покликав війта до себе і запитав його:

— А що ви зробили з тими циганами?

— Та щож ми мали з ними зробити, прошу пана, — відповів війт, шкробаючи ся у патлату голову, — коли ми їх уже не застали.

— Як то не застали?

— А так. Скоро пан від мене вийшли, я заразісько зібрав ся і пішов, щоб їх арештувати і приставити до села. Але в камени я не застав нікого. Видно перелякали ся пана і таки тої ночи втекли.

— А то бестії! — крикнув жандарм. — Чекайте лишень, ще я вас десь придиблю!

Війт поклонив ся, а тайком тілько всміхав ся, що йому вдало ся стак хитро мудро позбути ся біди. А жандарм злий і роздразнений завинув ся в свій плащ і в тяжкий баранячий кожух, що йому дав піп на дорогу, і казав їхати дальше.

IV.

Стрий скорчив ся від морозу. Низом по під скалою переїзд був вільний, а що дорога тамтуди найблизша, то жандарм казав везти себе в той бік. Ледво виїхали за ліс, що чорною стіною відділює Ластівки від решти світа, коли жандармові очи з якимось неспокоєм вперли ся в той великий бовдур, що виринув перед ним туй уже недалеко. Вершок скали не був покритий снїгом, бо вітер позмітав відтам той зимовий пух і позсував його в нижні заломи. Тьохнуло щось у серці жандарма, коли побачив увесь вершок скали покритий воронами, кавками і иншим стервоїдним птаством, котре то сиділо, то шибало ся цілими оболоками довкола, і своїм зловіщим вереском та гамором наповнювало повітре.

Але що-ж се? З темнавого залому в горі, глибоко засипаного снїгом, так само як і перед осьмома днями добувають ся ледво видні клубочки блїдо-синявого диму. Кілька хвиль жандарм сумнївав ся, чи се справдї так, чи тілько йому з горячки привиджуєть ся, аж Бойко, його візник, упевнив його, що справдї дим добуваєтя ся зі скали. Не вже-ж там ще хтось є? Жандарм аж затремтїв з нетерпеливости, щоби переконати ся, що се значить. Уже набизили ся до скали. Стежка, що вела в гору, засипана снїгом і анї одного слїду стопи людської не було видно на його білій скатерти. Тілько кавки і ворони при їх наближеню підняли ще більший гамір.

— То якийсь недобрий знак, що того птаства тілько тут назлїтало ся, — сказав візник. — Чи не стало ся тут яке нещастє? Ся проклята птиця зараз се почує

Жандарм не мовлячи нїчого, скинув із себе кожух і навіть плащ, щоби тим лекше йому було видрапати ся на верх каменя; візник виломив пару дручків до підпираня, і так допомагаючи один одному, з тяжким трудом вони видрапали ся на верхню площину. Кавки з вереском вили ся туй понад їх головами, немов хотїли боронити своєї певної добичі.

Вхід до яскинї був так як і давнїйше завалений колодою і позатиканий мохом, тілько крізь маленьку шпарку в горі випливав дим. Відбили колоду і війшли. В яскини було тихо і темно. Аж по добрій хвили очи їх на тільки привикли до сутїнку, що могли добачити якусь чорну, безобразну масу на серед яскинї. То були цигани стулені в купу, повкривані мохом і листєм — і мертві вже, як бачило ся, від кількох день. На огнищу димила ся ще дотлїваюча остання колода.

Що було причиною їх смерти? Голод? холод? Чи може чад від спертого диму? Тїла їх були сині, скостенїлі, зморожені. Але розриваючи

купу, жандарм побачив, що під старим циганом не було вже невиправленої кінської шкіри, на котрій він спав; недогризені кусники тої шкіри найшли ся... в руках дітий.

Довгу хвилю стояли жандарм і візник над тими покійниками, німі, остовпілі, переняті переляком і жалем. Може їм через душу переходили довгі дни і ночи болючого конаня тих нещасних, плач і зойки дітий, безпомічність і розпука старих, ціле море нужди, горя і терпіня, з котрого тепер остала ся тілько отся недвижна, в один клуб сплетена купка трупів...

Без слова, в німім пригнобленю вийшли в кінці жандарм і візник із яскині на свіже повітре, завалили вхід до яскині, щоби не допустити птаства до трупів, а коли відтак знов сіли на санки, візник перехрестив ся і з лицем зверненим до скали почав шептати молитву. Жандарм тим часом почав у думках укладати рапорт о тім, що стало ся.

Нагуєвичі в липню 1882, перероблено 1887.

Історія кожуха.

Присвячую Іванови Сандулякови Луки з Карлова.

Був собі кожух. Простий баранячий кожух, навіть не надто новий; правда, не латаний, та вже порядно проходжений, просяклий запахом людського поту, з поблеклими від давна прикрасами, що колись надавали йому характер типового покутського кожуха. Словом, тепер то був кожух звичайний, буденний, невидний, не цікавий для етноґрафа-аматора і на око без найменшого права до гордости.

А про те він був дуже гордий і в бесідах

із самим собою, які вів звичайно в нічній темряві, висячи на жердці над постілю господаря, чванив ся та виносив ся незвичайно.

„Щож то, — міркував він, — котрий кожух, котре футро, котрий опарат церковний має більше право до гордости й поваги від мене? Правда, лисам, покритим ґранатовим сукном, більше панькають та шапкують, перед опаратом церковним більше припадають, та що тото значить! Усе про людське око! Бо, кажучи правду, які-ж їх заслуги? Хиба тілько, що одно від одного більше коштують. Чи можуть же вони зрівняти ся зо мною, простим, бідним кожухом, що своїм натуральним теплом огріваю всю родину? Так! сміливо можу сказати, що без мене одного ніхто, але то ніхто з родини мого господаря не міг би підчас зими виглянути з хати. Бо я їх єдиний кожух, єдина тепла одежа. І нехай мені вельможні лиси і вовчі шуби покажуть одну одежу, що так вірно, невтомимо й безкористно служить свому господареви, як я!

„Тілько що перші кури запіють, уже встає господар, тягне мене з жердки та йде до стайні досипати худобі січки з вівсом. Верне зі стайні і стане до праці, різати січку для коний, — уже господиня накидає мене на плечі та йде до стайні коровину видоїти. Верне від корови, знов господар одіває мене на себе та йде на подвіре дров нарубати. Нарубає дров, напоїть коні коло криниці, коровину, воду принесе і вертає в хату, але мені нема супочинку. Вже мене одіває донька, дівчина, що йде на цілий день пряти до богатого сусіда, за ложку страви та за сердечне спасибі. Тілько що туди прийде, служниця того богача несе мене знов домів, бо мушу повнити нову службу. Синок господаря семилітній хлопчина, зївши кусник хліба з чосником і мисчину теплої затирки, мусить іти до школи. То-ж бере мене також на свої дрібні плечі, хоть майже по-

кістки йому сягаю і долїшнїм кінцем тягну ся по снїгу, і йде до школи. Тай тут я не можу довго забавити. Ще в сїнях знимає мене з хлопчини парубок — слуга другого сусїда богача, що потребує мого господаря, аби йшов молотити або гній зі стайнї викидати. А в полудне, коли дїти виходять зі школи, знов той самий парубок несе мене до школи, щоб я хоронив від морозу хлопчину, як вертає домів. А з дому несе мене знов до господаря, а вечір знов мандрую по доньку. І так цїлїсїнький день переходжу, як ткацький човник з кута в кут, із плечий на плечі, від працї до працї, завше до услуг готовий, завше пожаданий, тужно очікуваний і з дякою приниманий. Справдї — так жити, то значить не дурно жити! То значить сповняти своє призначенє, служити ретельно, бути пожиточним! Так живучи, можна чути ся вдоволеним зі сповненя своїх обовязків, можна чути ся гордим“.

Оттак міркував собі сердечний кожух. Одно тілько його смутило, що надто швидко зуживав ся.

„Чую, що не довго вже менї животїти. Незабаром шви потріскають, волос вилїзе, ба навіть шкіра де-не-де вже починає тріскати. І що-ж тодї зробить мій бідний господар? Знаю, що вже від давна найгорячійше його бажанє — стягнути ся на новий кожух, та як же далеко до здїйсненя того бажаня! Від коли пан дїдич лїси повирубував, нема зарібку з кіньми в зимову пору. Овець не держить, а що руками в зимі заробить, то ледви стає на яку таку обув і на податок. Відки-ж тут до кожуха? А без кожуха в зимі як без духа! Ой, тяжка хлопська доле!“

II.

Одного дня зайшла маленька зміна в розкладї кожухових услуг.

Ранок минув, як звичайно.

Кожух відвів хлопчину до школи, коли се прибігає його господар, батько хлопчини, в легкій полотнянці. Вбіг до школи, учителя не було — і хухаючи в пальці, сказав швидко хлопцеви:

— Юруню, дай но мені кожух! Пан дідич прислав по мене, каже мені їхати з його фірами в ліс.

— Ой, а як же я верну зі школи без кожуха? — повідає хлопець, скробаючи ся в голову.

— Візьми, синку, ноги на плечі тай біжи хутко, то загрієш ся, нічого тобі не буде — сказав батько, одягаючи кожух. — А може Бог дасть, що в дворі знайду ліпшу роботу, то на другий кожух стягнемо ся, — додав, аби потішити затурбованого хлопчину.

Того дня вже кожух цілий день не злазив з плечий господаря. Коли вечір оба вернули домів, кожух у трьох місцях потріскав на рукавах, і господар воркотів невдоволений, бо окомон за роботу мало заплатив і навіть на другий день не казав приходити.

Та найгіршу біду застали дома: Юрцьо лежав хорий. Горячка зїдала хлопчину, спеклими устами стогнав без тями і тілько одно повторяв: „У боці мене коле, ой коле!“

Від того дня змінила ся кожухова доля. Хлопець не ходив до школи. Що там радили, як хухали і шептали і плакали родичі, не вмію того сказати. Досить того, що перележавши зо дві неділї, Юрцьо подужав. Адже-ж тверда хлопська натура! Щезла горячка, перестав кашель, не стало колотьби в боці, тілько лишило ся ослаблене. Рвав ся хлопець до школи, та мати, бачучи його безсильність, не хотїла його пустити.

Коли се одного разу, власне як ціла родина сиділа коло миски затирки, а кожух висів на жердці, двері отворили ся і ввійшла в хату пресвітла власть громадська: десятник і присяжний.

Слава Йсу! — сказали входячи.

— На віки Богу слава! — відповів господар встаючи від стола.

— Час до обіду — сказала господиня.

— З Богом святим, най Бог благословить — відповіла власть громадська.

Хвилю панувала мовчанка в хаті.

— Просимо сідати — сказав господар. Власть сіла на лаву.

— Що-ж вас, панове, до нас приводить? — питає господар.

— Та то ми, куме Йване, не самі від себе — сказав скробаючи ся в голову присяжний. — То пан начальник нас прислав.

— Ой, а що-ж там нового? — йойкнув господар. Адже шельварок я відробив.

— Та то не про шельварок — сказав десятник. — А от, хлопця до школи не посилаєте. Пан учитель на кару його подав. Маєте римського заплатити.

— Римського? А Боже! — скрикнув Іван. — Таже хлопець був хорий!

— А хто-ж то знав? Чому-сте про те вчителеви не донесли?

— А Боже милий! Чи-ж то чоловікови тото в голові? — сказав Іван.

— Га, а ми також тому не винні. Нам наказано стягнути з вас кару, римського.

— Хоть мене на муки тут беріть, хоть мені шинами підошви печіть, коли на моїм цілім обійстю римський готівкою знайдеть ся!

— Нам нічого до того, кумцю любий — сказали присяжний і десятник. — Ми, куме, громадські слуги: що нам накажуть, мусимо робити. Нема гроший, нам наказано брати що можемо. Ось кожух!

— Куме, той кожух, то наш єдиний маєток! — крикнув господар як опарений. — Без нього ніхто з нас не має в чім виглянути з хати на мороз.

Та даремні були благаня. Вже кожух був у руках десятника, а сей оглянувши його, сказав киваючи головою:

— Ну, два, три римські він іще завше варт!

— Не бійте ся, куме — сказав присяжний. — Кожух ваш не пропаде. Занесемо його до Юдки. Сегодня принесете римського — сегодня вам той кожух вернемо.

— Але-ж куме, бійте ся Бога! — сказав Іван. — Відки-ж вам візьму римського? Адже-ж без кожуха в зимі заробити не можу!

— Що нам до того? Візьміть, де хочете! Ми маємо острий наказ.

— Таже кожух мокрий — сказала ґосподиня ламаючи руки. — Коби бодай жид його осушив, поки де кине в коморі.

Та власть уже не слухала сих слів. Десятник узяв кожух під паху і, не поздоровивши нікого, вийшов із хати. Вийшов за ним і присяжний. Ті, що лишили ся в хаті після того, як винесено кожух, дізнали такого чутя, як коли би винесено трупа когось найдорожшого з родини. Хвилю сиділи як остовпілі і тілько опісля мов на коменду обі жінки заридали в голос, хлопець отер сльози рукавом, а сам господар сидів понурий коло вікна і оком слідив за властю, що ні відси ні відти впала як вихор і понесла власне те, без чого ціла родина як стій стала в двоє біднїща і зовсім безпомічна.

III.

Минув тиждень від того дня. Іван якимось чудом добув відкись римського, заніс до війта і дістав дозвіл — узяти назад заграблений кожух. Разом із десятником пішов до Юдки, радий, що прецінь знов дочекаєть ся кожуха в хаті. Та радість його незабаром минула. Коли Юдка виніс кожух із комори, Іван уже з далека почув сопух

гнилизни. Мокрий кожух, пролежавши тиждень у вохкій коморі, став зовсім непридатний до вжитку, зігнив і в пальцях розлазив ся. Йойкнув Іван і аж за голову вхопив ся руками.

— А Бог би вас побив! — сказав обертаючи ся то до десятника, то до жида.

— Ни, а мене за що? — відповів Юдка. — Чи то я обовязаний сушити ваші кожухи?

— А я також тому не винен — відповідав десятник. — Казали мені заграбити — я заграбив, решта не до мене належить.

— Але-ж бійте ся Бога — лементуван Іван. — Я римського заплатив і втратив кожух! Хто-ж мені мою кривду верне?

Юдка і десятник тілько плечима стиснули.

Lote 29

METADO R BC
Lote 29
Univ. Sapienti

Твори Івана Франка

які повинні знаходити ся в кождій „Січи“ та „Читальні.“

Панські жарти поема з остатніх часів панщини	—·90 с
З вершин і низин поезії	4·— „
Semper tiro поезії	1·60 „
Давне й нове поезії	3·40 „
Із днів журби поезії	3·— „
Мойсей поема	—.60 „
Полуйка і инші оповіданя	1·40 „
Boa constrictor повість	2·20 „
Захар Беркут повість	3·— „
Сім казок оповіданя	1·40 „
Батьківщина оповіданя	1·20 „
Лис Микита	2·— „
Украдене щастє драма	1·— „
Учитель комедія	1·— „
Радікальна тактика I. Радікали і релїгія	—·04 „
„ „ II. Радікали і попи	—·10 „
Що таке поступ	1·— „
Панщизняний хліб	—.20 „
Рутенці оповіданя (друкуєть ся)	

Памятайте про ювілейний дар Івана Франка.
Датки слати до „Днїстра“ на книжку ч. 8.000.

Хай не буде нї одного села, міста, й місточка деби в 1913 р. не відбули ся ювілейві свята, вечерниці, виклади в честь Івана Франка!

METADO RABCHUK
Lote 28
Sapucay

В „Дешевій бібліотеці“ вийшли:

Ч. 1 і 2. вичерпане.
Ч. 3. Пан Потоцький . . . . . —·08 с
Ч. 4. В Лебедова: Казка наших днів . —·02 „
Ч. 5. Єретик: Воротьба о сонце . . . —·06 „
Ч. 6. Рюминський: Повстанє селян в Англії . . . . . —·30 „
Ч. 8. В. Левіцький: Про устрій австрійської держави . . . . —·40 „
Ч. 9. М. Драгоманів: Віра і громадські справи . . . . . —·08 „
Ч. 10. Ів. Франко: Панщизняний хліб і инші оповіданя . . . . —·20 „
Ч. 11. Ів. Франко: Поезії (друкують ся)
Ч. 12. Про Івана Франка (друкуєть ся)

Всї ті виданя можна замовляти через Просвітний кружок III С. У. С С. Львів, Супінського 21.

„Громадський Голос“ радікальна часопись. Виходить раз на тиждень. Ціна 4 Кор. В 1913 р. зобовязали ся писати в „Громадськім Голосї“ Василь Стефаник, Др. Ос. Назарук, Др. В. Макух. Др. С. Данилович, Др. Л. Бачинський, Др. К. Трильовський, Др. М. Лагодинський і иньші. Адрес: Львів, вул. Коперника 16. II.

„Житє“ неперіодичне видавництво присвячене справам української молодїжи. Ціна 20 аркушів 4.50 К В „Житю“ в 1912 р. містили свої статї: Др. Іван Франко, Др. С. Данилович, К. Малицька, О. Галичанка, Р. Заклинський, Віон, К. З., Ів-Ор. і инші. Адреса: Житє“ Львів, Супінського 21.

„Січові Вісти“ орґан „Українського Січового Союза“, часопись посвячена січовим справам, виходить раз на місяць. Ціна на рік 1·20 К. Адрес: Львів, вул. Коперника ч. 16. II.

Видає і відвічає за редакцію Олекса Бордун.
З друкарнї Ставропігійського Інститута у Львові.
під зарядом М. Рефця.

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
3 0112 071053539